

Mr. sc. Esad SARAJLIĆ

DŽEMAL I RAZIJA BIJEDIĆ U GRADAČCU

(U povodu četrdesete godišnjice
smrti Džemala i Razije Bijedić)

I UVOD

Džemal i Razija Bijedić u Gradačcu

Kažu da svaki čovjek na ovom svijetu ima svoju sudbinu. Neki u to vjeruju, a neki ne vjeruju. Ako sudbina postoji onda je ona bila određena Džemalu i Raziji, da se oni kao mladi ljudi sretnu i upoznaju u Gradačcu i da se vežu za tuzlanski kraj u periodu svoje rane mladosti (Majevicu, Trebavu i Posavinu) a posebno i možda najviše za Gradačac. Kasnije će Džemal Bijedić dosegnti najveći položaj izvršne vlasti u SFRJ, funkciju predsjednika Saveznog izvršnog vijeća, a Razija, može se reći, prve dame te bivše države.

Kada je Drugi svjetski rat počeo 1941. godine Razija je kao četrnaestogodišnja djevojčica živjela sa svojim roditeljima u Rogatici, a Džemal, stariji od Razije 10 godina živio je u Mostaru. Rat u kome će nastati takvo stradanje ljudskoga roda, koje nije do tada zabilježeno u historiji čovječanstva. Sa lica zemlje nestat će milioni ljudi. Tada su igrom sudbine njihove zvijezde vodilje krenule jedna prema drugoj. Razija sa svojim roditeljima, kao i brojni drugi Bošnjaci, bivaju protjerani iz Rogatice. Završavaju privremeno u Gradačcu u statusu muhadžira, kako je tada bio uobičajen naziv za izbjeglice ili prognanike, kako se u savremenom žargonu kaže za te obespravljene ljude.

Džemal, kao mlad čovjek, antifašista, poštenih i savremenih pogleda na život, u haosu koji nastaje u Kraljevini Jugoslaviji, opredjeljuje se za partizanski pokret čiji je stvaralac bila KPJ na čelu sa Josipom Brozom Titom. Po zadatku Partije Džemal Bijedić biva postavljen za sekretara Okružnog komiteta KPJ za Trebavu i Posavinu, a sjedište mu biva određeno (u periodima kada je Gradačac bio slobodan) u 1943. i 1944. godini u Gradačcu.

Mala zgrada, preko puta pošte u Gradačcu, postaje sjedište sekretara Okružnog komiteta KPJ Džemala Bijedića za Trebavu i Posavinu.¹ Razija je sa roditeljima nešto ranije stigla u Gradačac i smjestili su se u kuću koju će mnogo

¹ U toj zgradi je prije rata stanovala službenica pošte u Gradačcu Slovenka Tilka Alić, nekada udata za Tasina Alića.

kasnije Rahman Mulahalilović iz Gradačca kupiti u kojoj danas živi njegov sin. Te dvije zgrade su udaljene nekih stotinjak metara jedna od druge. Džemal i Razija su se brzo upoznali i uspostavili vezu na dva kolosijeka: na putu antifašističke borbe, jer će i Razija vrlo brzo otići u partizane, a drugi kolosijek je bio uspostavljanje prisnih odnosa o zajedničkom životnom putu dvoje mladih ljudi, koje će završiti brakom, još dok je trajao Drugi svjetski rat. Vjenčali su se pred partizanskim svjedocima, a kasnije i pred nadležnim državnim organima.

Oni se od susreta u Gradačcu, pa do tragične smrti u avionskoj nesreći 1977. godine nisu razdvajali. Te dvije sudbinske zvijezde postali su jedna, sa još većim sjajem, sve do onog kobnog dana, kada je službeni avion u kome su putovali iz Beograda u Sarajevo doživjeti pad, koji je nastao nepažnjom pilota, ili zbog vremenskih nepogoda, ili je namjerno izazvano njegovo rušenje radi likvidacije Džemala, kao rezultat zavjere. Ostaće izgleda dugo još vremena tajna šta se stvarno dogodilo. Da li zauvijek, ili će se pronaći dokazi o nekom drugom razlogu rušenja aviona, vrijeme će pokazati.

Historičar, dr. Husnija Kamberović, napisao je monografiju: *DŽEMAL BIJEDIĆ POLITIČKA BIOGRAFIJA*, koja je doživjela i svoje drugo izdanje, pa u ovom tekstu ne želim ponavljati navode iz te knjige. U ovom kraćem tekstu želim podsjetiti na bračni par Bijedić sa osvrtom na dio njihovog života u Gradačcu. Posebno želim istaći izuzetno značajan boravak Džemala Bijedića u Gradačcu i tuzlanskom kraju 1943/44. godine. Veoma su važne i poslijeratne veze koje je Bijedić održavao sa ovim krajem u mjeri u kojoj mu je dozvoljavao njegov prebogati životni put i sve brojne obaveze koje su te dužnosti stavljale pred njega.

Kada danas pregledavam i čitam arhivsku građu iz ratnog perioda, kao i veoma bogatu literaturu o ulozi NOP-a u periodu 1941-1945. godine, onda se ne mogu oteti utisku da je u Gradačcu vrlo malo i nedovoljno pisano o velikoj i značajnoj ulozi Džemala Bijedića u ratnom periodu i njegovom velikom doprinosu kojeg je dao u Posavini i istočnoj Bosni u organiziranju naroda, a posebno Bošnjaka, da prihvate ciljeve NOR-a kao i da se masovno svrstaju u redove narodno oslobodilačke i antifašističke borbe.

Postavlja se pitanje zašto se to dogodilo? Džemal je bio Bošnjak, pa je možda nekome smetalo da se on u tuzlanskom kraju svrsta u red posebno zaslužnih ljudi u poslije ratnom periodu. Neosporno je da je uloga organizatora ustanka iz redova srpskog i hrvatskog naroda bila velika. Ali i uloga Bošnjaka pa i Džemala Bijedića bila je isto tako veoma značajna i velika.

Njegove zasluge, imam osjećaj, su prešućivane u određenoj mjeri u ovom kraju, u odnosu na djela i napore koje je on uložio u toj revolucionarnoj borbi za opstanak kako bošnjačkog naroda tako i svih drugih naroda koji žive u BiH. Nije razumljivo zašto ime jednog istaknutog antifašiste, kao što je bio Džemal Bijedić, koji je bio jedan od organizatora ustanka u tuzlanskom kraju, danas ne nosi ime ni jedne škole ili ulice u Gradačcu pa i šire. Kada analiziramo nacionalnu strukturu poginulih boraca NOR-a na gradačaćkom području u periodu 1941. do 1945. godine ona je srazmjerna broju stanovnika. Broj Bošnjaka koji su dali svoj život za stvaranje bivše države odgovara

proporcionalno broju stanovnika toga naroda, konkretno u gradačačkom srezu. SFRJ nije stvorio jedan narod samostalno, nego svi njeni narodi kao i druge nacionalne manjine koje su tu živjele.

II PERIOD OD 1941. DO 1945. GODINE

Razija Ferhatbegović udata Bijedić rođena je u Rogatici 17.4.1927. godine. Njen otac zvao se Nezir Ferhatbegović, a mati Ševala.

Roditelji Razije Ferhatbegović

U Gradačac su doselili silom prilika kao prognanici (muhadžiri) 1941. godine, a Razija je tada imala 15 godina. Njen otac Nezir zaposlio se u Gradačcu kao šef pisarnice u državnom uredu sreza.

Ševala i Nezir Ferhatbegović

Inače, krajem 1941. i početkom 1942. godine u Gradačac su iz istočne Bosne stigle brojne izbjeglice. Računa se da je na područje sreza Gradačac izbjeglo blizu 3.000 Bošnjaka, koji su bili porijeklom iz Foče, Rogatice, Čajniča, Olova, Vlasenice, Višegrada i drugih krajeva istočne Bosne.

Ti ljudi su prvo stizali u Gradačac, a onda su razmiještani: dio u sam grad, a dio po selima. Bježali su zbog četničkog terora, koji se ogledao u ubistvima, pljačkama i progonu sa njihovih vjekovnih ognjišta. Svu svoju imovinu su morali ostaviti. Bili su vrlo slabo obučeni, iscrpljeni i bolesni. Njihov prijem i smještaj na području sreza Gradačac izvršen je u mnoge javne objekte, kao što su škole, mektebi, a nekih i u privatne kuće. Položaj i domicilnog stanovništva bio je težak i loš.

Nedostajalo je hrane odjeće i lijekova. U to vrijeme harale su zarazne bolesti pjegavog i trbušnog tifusa. Epidemija zaraznih bolesti uzimala je svoj danak na širem području. Mnoge izbjeglice su završavale tragično – smrću zbog bolesti,

nemaštine, a naročito zbog slabe ishrane i nedostatka lijekova i medicinske pomoći. Izbjeglicama su tadašnje vlasti obezbjeđivale po 250 grama kukuruze dnevno.

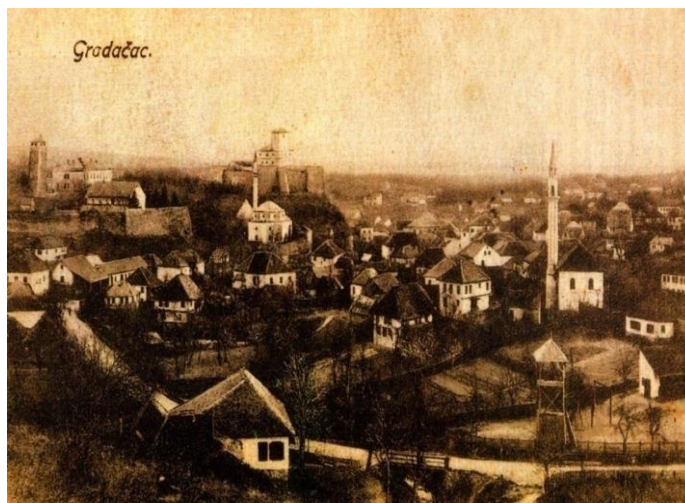
U vrijeme Dugog svjetskog rata počinjeni su ogromni ratni zločini i genocid nad Bošnjacima. To je narod, koji je srazmjerno broju stanovnika u Kraljevini Jugoslaviji imao rlativno najveće žrtve u odnosu na druge narode na prostorima te države, za vrijeme Drugog svjetskog rata. O tome su poznati historičari Vladimir Dedijer² i Antun Miletić napisali značajnu i dokumentiranu knjigu sa brojnim svjedočanstvima o genocidu nad Bošnjacima BiH u tom periodu.³ Razija je kao mlada skojevka već 1944. postala partizanka – borac Posavsko-trebavskog partizanskog odreda.

Razija Bijedić

Razija Bijedić kao partizanka

² Mati Vladimira Dedijera, Milica Babić udata Dedijer, rođena je i odrasla u Gradačcu.

³ Dedijer, Vladimir – Miletić, Antun, Genocid nad Muslimanima, 1941-1945: zbornik dokumenata i svjedočenja, Sarajevo, Svjetlost, 1990.

Stara razglednica Gradačca – izgled gradapočetkom dvadesetog stoljeća

Džemalov otac, Adem Bijedić

Džemalova majka, Zarifa
Bijedić

Džemal Bijedić u Gradačcu⁴

Džemal Bijedić je po zadatku došao u Gradačac krajem oktobra 1943. godine, u vrijeme kada se vodila odlučujuća borba za oslobođenje zemlje od okupatora i domaćih izdajnika.

Džemal Bijedić je na svom ratnom putu iz Tuzle došao u Gradačac 21.10. 1943. godine radi preuzimanja dužnosti sekretara Okružnog komiteta KPJ za Trebavu i Posavinu. Sastanak Okružnog komiteta je održan odmah 21. i 22. oktobra 1943. godine, kojem je između ostalih prisustvovao i dr. Edhem Čamo, koji je kako ćemo vidjeti boravio u ovom kraju značajan dio ratnog perioda.⁵

Kada je oslobođena Tuzla u njoj je od 9. do 11. oktobra 1943. održana šira

⁴ Džemal Bijedić rođen je 22. 4. 1917. godine u Mostaru. Porijeklom je iz trgovačke porodice koja se pred početak Prvog svjetskog rata doselila u Mostar. Njegov djed, Bajram-aga, kupio je kuću u Mostaru, u kojoj je danas Spomen kuća „Džemal Bijedić“. Njegovi su se bavili trgovinom i spadali su u red dobrostojećih porodica. Doselivši se u Mostar brzo su uspostavili dobre odnose sa svojim susjedima, bez obzira na vjersku, nacionalnu i imovinsku pripadnost. Nakon što je Džemalov otac rano umro, brigu o maloljetnom Džemalu i njegovoj sestri Adili prihvatio je Bećir, njegov amidža. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Mostaru, a nakon toga upisao studije prava na Pravnom fakultetu u Beogradu, na kojem je apsolvirao 1940/41. godine. Već za vrijeme studija on se uključio u politički život, a u slobodnim aktivnostima bio je i član Tamburaškog orkestra u Kulturno umjetničkom društvu „Abrašević“. On je već u ranoj mladosti kao student na pravnom fakultetu u Beogradu prihvatio ljevičarske ideje. Tokom Drugog svjetskog rata aktivno je učestvovao u antifašističkom pokretu.

⁵ Od početka 1943. godine Džemal Bijedić se nalazio na dužnosti partijskog rukovodioca u Sarajevu, a poslije pete neprijateljske ofanzive stigao je na Majevicu gdje vrši dužnost sekretara novoformiranog Sreskog komiteta KPJ za Tuzlu.

plenarna sjednica Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu. Na toj sjednici – savjetovanju, određeno je da područje Trebave i Posavine treba kadrovski ojačati. Tada je odlučeno da u taj kraj treba da pođe Džemal Bijedić, kao i da on prihvati dužnost sekretara novoosnovanog Okružnog komiteta KPJ za Trebavu i Posavinu. Bijedić, prihvatajući tu dužnost istog dana održao sastanak sa članovima KPJ iz Gradačca.

Partijska organizacija u Gradačcu je tada imala 13 članova. Bijedić je tada izvršio reorganizaciju te partijske organizacije i formirao Mjesni komitet za Gradačac od tri člana. O tome je za više partijske organe Bijedić sačinio izvještaj, ističući da ta organizacija ima uslove za razvoj, jer u njenom sastavu ima određen broj mlađih kadrova. Za sekretara Mjesnog komiteta izabran je Teufik Imamović, a za članove Munira Karahasanović i Fuad Suljić iz Modriče. Munira je imala zadatak organiziranja i razvoja aktinosti žena, a Suljić rada sa omladinom. Sekretar jedne partijske organizacije bio je Esad Taslidžić, a sekretar organizacije u Komandi mjesta bio je Hakija Raljević, učitelj.

Zgrada (danas) u ulici Maršala Tita u Gradačcu, preko puta pošte na kojoj je postavljena ploča o sjedištu Okružnog komiteta KPJ za Trebavu i Posavinu u kojoj je bilo sjedište Džemala Bijedića kao sekretara 1943. i 1944. godine

Dolaskom Džemala Bijedića na ovo područje 1943. godine ubrzana je aktivnost na formiranju i konsolidaciji partizanskog pokreta na Trebavi i Posavini. Istina, nešto ranije, 20.9.1943. godine formiran je Trebavski partizanski odred. Odred je imao svoj štab i organiziran je bio u tri bataljona. Njihov zadatak je bio čuvanje oslobođenih teritorija Gradačca i okoline, kao i stupanje u borbena dejstva protiv neprijateljskih snaga. Formiranju ovih jedinica prethodila je „direktiva Štaba 1. bosanskog korpusa na temelju zadataka Vrhovnog štaba NOV i POJ koje je dao kao dugoročni zadatak

uspostavljanje redovne veze između istočne i srednje Bosne i formiranje partizanskih odreda na ovim područjima gdje do tada nisu postojali, nabrajajući među ostalima i područje Trebave“.

Kako se vidi, na gornjoj spomen ploči piše: „OVDJE JE 1943. i 1944. GODINE BILO SJEDIŠTE OKRUŽNOG KOMITETA KPJ ZA TREBAVU I POSAVINU“. Ta spomen ploča i danas stoji na svome mjestu, gdje je postavljena poslije Drugog svjetskog rata kako bi podsjećala na jedno herojsko vrijeme teške borbe za opstanak ovih naroda

U Gradačcu se dolaskom Džemala Bijedića još više razvija aktivnost na organiziranju i jačanju NOP-a. U prvoj polovini novembra 1943. godine on organizira razne sastanke sa aktivistima iz Posavine i Trebave. Takva jedna konferencija održana je u kući Rifata Hamidovića, na kojoj prisustvuje Džemal. Na toj konferenciji izabrana je Mevla Jakupović za predsjednicu Okružnog odbora AFŽ (ANTIFAŠISTČKI FRONT ŽENA) za Posavinu i Trebavu.

Pored Okružnog komiteta KPJ za Trebavu i Posavinu, formirana su i Okružna partijska povjerenstva. Takvo jedno tijelo formirano je za Trebavu i Posavinu. U tom povjerenstvu na čijem čelu je bio Svetolik Gospić i dr. Edhem Čamo. Jedno vrijeme to povjerenstvo imalo je sjedište u Gradačcu.

Džemal Bijedić u Gradačcu 1943. godine sa Perom Bosićem. Pero Bosić, narodni heroj, poginuo je u borbama za oslobođenje Gradačca pred kraj rata

Džemal Bijedić u Gradačcu 1943. godine sa Slobodanom Kerumovićem

Na ovoj fotografiji strelica pokazuje mjesto na kome je Pero Bosić⁶, komandant Posavsko-trebavskog odreda, smrtno ranjen od strane četnika sa Gradine, januara 1945. godine

Djelujući u Gradačcu kao sekretar Okružnog komiteta KPJ Bijedić je na oslobođenoj teritoriji organizirao narodne zborove kako u Gradačcu i Srebreniku tako i u drugim seoskim područjima. Na tim zborovima osuđeno je

⁶ Bosić (Laze) Pero, rođen 1921. godine u selu Gornja Slatina kod Bos. Šamca, zemljoradnik, član KPJ od 1942. godine. Poginuo kao komandant Posavsko-trebavskog odreda, januara 1945. godine u borbama za oslobođenje Gradačca. Smrt ga je zadesila kada je ispred dućana Mujage Jašarevića (preko puta porušene gradske kafane) otvorio vatru na četnike koji su bili na Gradini. Bio je smrtno pogođen iz mitraljeskog rafala upravo sa Gradine. Četnici su se nakon žestokog partizanskog napada povukli u toku noći sa Gradine, koristeći vojne opasače, kao konopac, kojim su se spustili u korito Gradašnice i pobjegli. Za narodnog heroja Bosić je proglašen 27. novembra 1953. godine.

stvaranje zelenog kadra, kao i uloga Ibrahima Pjanića iz Gračanice (SOKO). U Gradačcu je na jednom zboru 12. novembra 1943. godine govorio Džemal Bijedić. Takva politička aktivnost onemogućila je prodor zelenog kadra na oslobođene teritorije. Bijedić je pismeno obavještavao više organe NOP-a o tome da je Pjanić organizator i pokretač zelenog kadra, naročito na području Gračanice. Taj njegov uticaj širio se i na gradačačko područje. Bijedić piše „da su Pjanić i drugi njegovi saradnici uspjeli da privuku legiju i jedan broj novomobilisanih na svoju stranu“. Oni se služe istim metodama kao i četnici: kupuju naoružanje na sve strane, a novac obezbjeđuju od naroda putem poreza.

Borci 16. muslimanske brigade igraju kozaračko kolo

U pismu, koje je Džemal Bijedić uputio 1.12.1943. godine iz Gradačca Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu ističe:

Poslije napuštanja Tuzle situacija se kod nas mnogo izmijenila. Svi prikriveni neprijatelji su odmah otvoreno istupili protiv nas. Skoro sva preostala legija stupila je u zeleni kadar. Pjano je pokretač i organizator zelenog kadra u srezu gračaničkom ali njegov uticaj se širi i u ovim krajevima (Gradačac). Njegov neprijateljski stav prema NOV naročito se ispoljio poslije dolaska nekog kadije Mehinagića iz Sarajeva. Taj kadija mu je navodno donio poruku iz Sarajeva o držanju Muslimana i stavu Uleme – medžlisa prema NOV. Odmah su istupili sa parolom zaštite islama u redovima zelenog kadra pod vođstvom Pandže (Muhameda). Nije im bilo teško okupiti jedan dio hodža koji su sa prikrivenim neprijateljstvom gledali našu borbu. Uspjeli su da preostalu legiju i jedan dio mobilisanih privuku na svoju stranu. Mi smo odmah sazvali u Gradačcu sastanak uglednih građana i donijeli zaključak da se po svim selima održe konferencije na kojima će se objasniti šta Muslimanima donosi zeleni kadar i kakvi su izgledi onih koji rukovode zelenim kadrom. Sa konferencijom smo dosta uspjeli, ali potpun uspjeh postići ćemo kada se sa Pjanom vojnički obračunamo. Pjano održava veze i

sa popom Savom⁷ s kojim je prije izvjesnog vremena imao i sastanak. Za sada nema još vidnih znakova saradnje između zelenog kadra i četnika, ali ni ta saradnja nije isključena ukoliko dođe do akcije protiv zelenog kadra. Brza akcija to bi omogućila jer odugovlačenje bi samo štetilo stvari. Počeli su i oni da primjenjuju iste metode kao i četnici. Oružje se na sve strane kupuje. Novac se kupi od naroda putem poreza.⁸

Ibrahim Pirić-Pjanić,⁹ o kome Džemal Bijedić piše pismo početkom decembra 1943. godine Oblasnom komitetu KPJ za istočnu Bosnu dosta je kontarverzna ličnost. Najveći dio njegovog djelovanja u toku Drugog svjetskog rata odvijao se na području Gračanice, ali sa određenim uticajem i na područje gradačačkog sreza kao i drugih susjednih teritorija.

Adem Delić, Ibrahim vitez Pjanić
i Omer Vrabac na Bleiburškom polju

Ibrahim Pjanić na fotografiji u sredini, na Blajburškom polju 1945. godine u bijegu iz NDH. Krajem rata nosio je počasnu titulu „viteza“, a i Nijemci su ga odlikovali Željeznim križom II. i I. reda

Zapovijedao 2. satnijom Domdo bojne Gračanica XXV. bojna XXII. stajaćeg djelatnog zdruga. Pored brojnih odlikovanja, Pjanić je unaprijeđen u čin ustaškog pukovnika

Od NDH primio brojna odlikovanja: Vojnički red željeznog trolista, Red krune kralja Zvonimira, križ II. i I. reda, Zlatnu kolajnu za hrabrost i Ranjeničku kolajnu

⁷ Pop Savo Božić, sveštenik u staroj crkvi u Tolisi kod Gradačca od 1914. do 1945. godine. Na izborima u Kraljevini Jugoslaviji u maju 1935. godine pop Savo Božić izabran je za narodnog poslanika za Srez Gradačac. U vrijeme Drugog svjetskog rata pop Savo Božić nalazio se na čelu Trebavskog četničkog odreda kao komandant.

⁸ O Ibrahimu Pjaniću, ima dosta kontraverznih napisa i ocjena. Istraživački se najviše time bavio *GRAČANIČKI GLASNIK*. O tome su veoma seriozno pisali autori dr. Omer Hamzić, Esad Tihić i prof. Edin Šaković. Ibrahim Pjanić rođen je 1896. godine u Sokolu kod Gračanice. Završio je mekteb, vjersku osnovnu školu, a nema podataka da je pohađao Narodnu osnovnu školu u Gračanici, a što je sasvim moguće, jer su školski dnevници i registar polaznika škole uništeni. Učestvuje u Drugom svjetskom ratu u bosansko-hercegovačkoj pješачkoj regimenti Ku.K. vojske. U Sokolu je bio član Džematskog medžlisa Islamske zajednice i mutevelija Stare džamije u Sokolu. Politički se angažira u JMO.

⁹ Mati od Ibrahima Pjanića je porijeklom od familije Pirić, pa je on koristio ponekad oba prezimena.

Kada je počeo Drugi svjetski rat, nastalo je rasulo vojske Kraljevine Jugoslavije, koja odbacuje oružje nakon kapitulacije, bježi, ili biva zarobljena od njemačkih formacija. Pjanić koristi stanje haosa u vojsci koja se raspala te sakuplja i pribavlja određene količine odbačenog naoružanja te vojske. Svo to osobno naoružanje skriva u zidinama starog grada Sokola. To mu omogućava da na području sela formira takozvanu „Ibrahimovu stražu“ – naoružanu miliciju, sa ciljem da zaštiti bošnjačko stanovništvo. Jer, odmah su formirani i četnički odredi na Ozrenu i Trebavi, koji su otpočeli sa napadima, ubistvima, pljačkama, paljevinama imovine Bošnjaka.

Pjanić „Nakon ustroja Gračaničke domobranske dobrovoljačke (DOMDO) bojne u ožujku 1942. godine koja se inače nalazila u sastavu DOMDO pukovnije bojnika Muhameda Hadžiefendića iz Tuzle, Pjanićeva milicija postaje 2. satnija Gračaničke DOMDO bojne i kao takva postoji sve do kasne jeseni 1943. godine, kada se cjelokupna DOMDO pukovnija uslijed prelaska dijela ljudstva u 13. Waffen-SS diviziju Handžar ili masovnih dezertiranja u partizane raspala“.¹⁰Do raspada, njegove su jedinice vodile više uspješnih ili manje uspješnih borbi protiv četnika i to već od 1941. godine kada su četnici napali na Soko, a 1942. Pjanić je učestvovao i u odbrani Gradačca kada su ga napali četnici u martu 1942. godine.¹¹

Krajem 1943. i u 1944. godini Pjanić se nudio partizanima, da pređe u njihove redove. Međutim, to je bilo vrijeme kada je bilo očito da će fašistička Njemačka na čelu sa Hitlerom kapitulirati, a sa njom i Nezavisna država Hrvatska, na čelu sa Pavelićem. Vodstvo NOP-a je to odbilo, što se vidi i iz pisma Džemala Bijedića, koji zaključuje da Pjanića treba vojno poraziti.

Krajem 1943. godine u gradačački kraj i cijelu sjeveroistočnu Bosnu javlja se brojčano ojačan prodor partizanskih jedinica, što izaziva veliko previranje u jedinicama zelenog kadra, kako je narod zvao ove postrojbe i ne samo u njihovim redovima nego i u redovima četničkih odreda u Posavini, na Trebavi i Ozrenu. U 1944. godini Pjanić sa svojim postrojbama pristupa u sastav novoformirane DOMDO pukovnije „Bosanski planinci“. Tu ulaze i sve jedinice zelenog kadra. U to vrijeme glavni antifašistički rukovodilac na prostoru sjeveroistočne Bosne, kako smo vidjeli, bio je Džemal Bijedić, član KPJ. Pjanić je i čitav period od septembra 1944. godine pa do marta 1945. vodio teške borbe protiv partizanskih snaga NOP-a. U tim borbama ostvarila se Bijedićeva tvrdnja da se sa Pjanom, kako on kaže, mora vojno obračunati. Do tog obračuna je došlo i Pjanić je kao sluga nacifašizma bio poražen. Krajem rata Pjanić je uspješno izbjegao zarobljavanje na Blajburgu. Našao se u savezničkom logoru u Italiji, odakle odlazi u Siriju, nastavlja usku saradnju sa Džafer-begom Kulenovićem, prof. Hakijom Hadžićem i drugim Hrvatima muslimanima, Pavelićevim slugama. Tijesno saraduje i sa Luburićem. U

¹⁰ Izvor: Wikipedija.

¹¹ Tada je Pjanić sa svojim postrojbama vodio borbu sa četnicima na sektoru Srnica. U tim borbama nanio je značajne gubitke četnicima u ljudstvu, a jedan broj četnika je i zarobio. Od polovine 1942. godine Pjanić preuzima dužnost ustaškog logornika u Gračanici. Prije njega na dužnosti logornika bio je Franjo Taborski.

Minhenu je sa još nekim istomišljenicima hrvatske ustaške emigracije pokrenuo list „Slobodna Hrvatska“. U tom glasilu saraduje sve do smrti 1977. godine, do kraja života.

Pjanić je 1947. godine Odlukom zemaljske komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača proglašen ratnim zločincem, jer se borio protiv NOP-a. Stavljena mu je na teret zapovijedna odgovornost za ubistvo 6 civila i neutvrđenog broja zarobljenih partizana. Ali za ove optužbe, ističe se da nisu pronađeni relevantni materijalni dokazi.

Pored gornjih optužbi na teret mu se stavlja deportacija 31 vojno sposobnih srpskih muškaraca iz Gornje Lohinje, koji su nakon boravka u Tuzli odvedeni u logor Jasenovac. Ali kasnije je utvrđeno, da prilikom toga hapšenja i deportacije, koje su izveli pripadnici ustaških postrojbi iz Gračanice koji su potpomognuti XIII djelatne bojne Ustaške vojnice koje je vodio satnik Ivan Stier, a ne Pjanić.¹²

Ostale su priče u određenim krugovima na gračaničkom području, da je Pjanić imao i humanih aktivnosti na zaštiti ne samo Muslimana, nego i Srba pa i drugih naroda i narodnosti za vrijeme Drugog svjetskog rata. Pošto je izbjegao sučeljavanje sa sudskim organima u SFRJ za ratne zločine koje je počinio, te priče nisu mogle sudskim putem biti provjerene.¹³

Šezdesetih godina prošlog stoljeća službenici SDB-a uz saglasnost općinski vlasti u Gračanici ponudili su Pjaniću da se vrati u domovinu, te tom prilikom mu ponudili sigurnost. On je to odbio. Međutim, sa porodicom i rođacima u Sokolu je otvoreno i nesmetano održavao veze. Pjanić je umro u martu 1977. godine, dakle samo dva mjeseca nakon tragične smrti Džemala Bijedića u avionskoj nesreći.

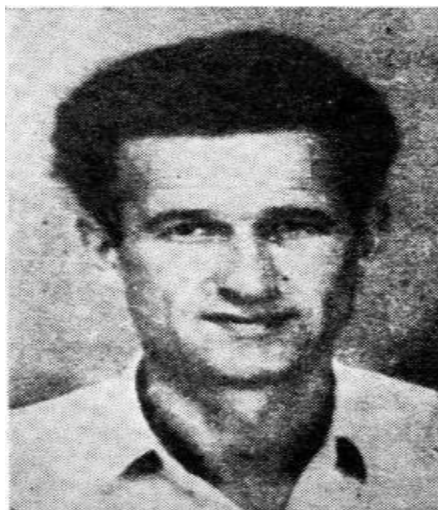
Na Plenumu Oblasnog komiteta KPJ održanog u Tuzli od 9. do 11. oktobra 1943. godine odlučeno je da se formira komanda Posavsko-trebavskog područja. Dolaskom na područje Gradačca Džemal je imajući to ovlaštenje pristupio realizaciji te odluke. Prije te odluke postojala je samo komanda mjesta u Gradačcu i Modriči. On formira i komandu mjesta u Srebreniku, kao i komandu posavsko-trebavskog vojnog područja. Za komandanta komande područja postavljen je Salih Žilić, a za njegovog zamjenika Mihajlo Mika Stanković.

¹² Navodno za vrijeme tih hapšenja i deportacija Srba logornik u Gračanici bio Franjo Taborski, kojeg će Pjanić na toj dužnosti zamijeniti nešto kasnije.

¹³ Brojna usmena svjedočanstva kazuju, navodno, da je Pjanić kao logornik poduzeo sve mjere da se zaustave progoni, hapšenja i teror, založivši se za zaštitu Srba i nekolicine preostalih Židova u Gračanici. Prilikom jedne njemačke racije, osobno je sakrio židovsku liječnicu dr. Jolandu Rauhnic, spasivši je na taj način od sigurne smrti. U nekoliko slučajeva je intervenirao kod hapšenja osumnjičenih komunista, založivši se za njihovo oslobođenje, a takođe je u travnju 1945. godine spriječio ustaše iz Plehana da izvrše odmazdu u nekom srpskom selu, u vrijeme dok je boravio u tom području. (Izvor: Wikipedija).

U februaru 1944. godine u organizaciji Oblasnog komiteta KPJ 24. februara u Bijeljini održano je partijsko savjetovanje na kome učestvuju i delegati iz Posavine i sa Trebave. Na to savjetovanje iz Gradačca, preko Srebrenika, krenuli su iz Gradačca Džemal Bijedić, dr. Edhem Čamo, Edhem Avdić, Ahmet Ćatić, Kemal M. Halilović, Mevla Jakupović i drugi. U toj koloni bili su i delegati iz Srebrenika, Posavsko-trebavskog odreda i 16. muslimanske brigade.

Bijedić u Gradačcu uspostavlja suradnju i sa obrazovnim ustanovama. On o tome piše, da u Gradačcu rade Osnovna škola i Građanska škola. Ističe da je direktor Građanske škole simpatizer NOP-a, a da su od dvije nastavnice, jedna član Partije a druga kandidat. Ista situacija je i u Osnovnoj školi. Garancija da dobro rade je i to što je pomoćnik komandanta mjesta učitelj Hakija Raljević, koji vrši pregled gradiva tih škola. Ovo izvješće Bijedić je napisao na opaske u vezi rada tih škola koje je dao Mićo Rakić.

***Učitelj Hakija Raljević, pomoćnik komandanta mjesta
u Gradačcu, o kome piše Džemal Bijedić***

Radi kadrovskih potreba na području Tuzle Džemal Bijedić je na temelju odluke Oblasnog komiteta KPJ za istočnu Bosnu početkom oktobra 1944. godine premješten na partijsku dužnost u Tuzlu, a na njegovo mjesto, postavljen je Svetolik Gospić. Džemal Bijedić dolaskom u Tuzlu preuzeo je dužnost sekretara Okružnog komiteta KPJ za tuzlanski okrug.¹⁴

¹⁴ Esad Tihic – Omer Hamzić, *GRAČANICA I OKOLINA U NOB-u I REVOLUCIJI*, Komisija za istoriju Opštinskog komiteta SK BiH i Opštinski odbor SUBNOR-a Gračanica, Gračanica, 1988., str. 238.

Džemal Bijedić u Tuzli, jesen 1944. godine na dužnosti sekretara Okružnog komiteta KPJ. Snimak sa članovima Okružnog komiteta SKOJ-a za Okrug Tuzla

Džemal Bijedić je u Tuzli preuzeo veoma odgovornu i visoku partijsku dužnost – sekretara okružnog komiteta KPJ za tuzlanski okrug. U to vrijeme NOP se razvio do te mjere da su partizanske jedinice, vojska - Narodno oslobodilačkog rata na ratištu jugoistočne Evrope postala vrlo respektabilna vojna sila, koja je zajedno sa savezničkim snagama lomila kičmu fašističke Njemačke i njenih saveznika. Taj partizanski pokret masovno su prihvatili narodi i narodnosti propale Kraljevine Jugoslavije, od kojih su mnogi bili u početku rata protivnici toga pokreta.

III PERIOD POSLIJE 1945. PA DO SMRTI 1977. GODINE

Džemal Bijedić je u svojstvu predsjednika SAVEZNOG IZVRŠNOG VIJEĆA SFRJ boravio u Gradačcu u službenoj posjeti 5. i 6. septembra 1975. godine

Džemal Bijedić je više puta boravio u Gradačcu između 1941. i 1975. godine. Njegov boravak u Gradačcu nekada je trajao duži period, kao za vrijeme Drugog svjetskogv rata, a nekada veoma kratko poslije rata. Ovdje bilježimo njegov boravak u Gradačacu koji je trajao dva dana, petak i subotu 5. i 6. septembra 1975. godine. To je bio zadnji njegov boravak u Gradačcu prije tragične smrti u avionskoj nesreći 18. siječnja 1977. godine.

O programu boravka Džemala Bijedića u Gradačcu 5. i 6. septembra 1975. godine

Visoki gosti su stigli u Gradačac u poslijepodnevnim satima u petak 5. septembra 1975. godine. Od strane općinskog rukovodstva i Džemalovih

ratnih poznanika i drugova, (Edhema Čame, Mehmedalije Tufekčića, Midhata Muradbegovića, Džemala Muminagića, i drugih) dočekani su na kuli Husein-kapetana Gradašćevića. Tu im je organiziran smještaj, večera i prenoćište.

Pošto se za njihov dolazak unaprijed znalo, Gradačac se tih dana digao na noge. Komunalne službe su se organizirale i generalno očistile sve ulice i cijeli Gradačac. Pregledani su svi javni objekti. Sve je oprano, okrečeno, i zafarbano gdje je to bilo potrebno. Ulice, kao i prilazni putevi Gradačcu bili su popravljani, očišćeni i urađena je saobraćajna signalizacija. Ofarbani su pješački prelazi u gradu kao i ostala putna signalizacija na saobraćajnicama. Grad je bio okićen državnim zastavama i zastavama Gradačačkog sajma šljive.

U Gradačac je tih dana dolazio najviši gost države Jugoslavije (drugi poslije Josipa Broza Tita) koji je ikada bio u Gradačcu u njenom skoro sedamdesetgodišnjem postojanju, računajući prvu i drugu Jugoslaviju. Nikada ni prije ni kasnije u Gradačac nije došao viši državni dužnosnik. To je bio Džemal Bijedić, koji je uz to i jedini Bošnjak koji je bio predsjednik savezne vlade u tom dugogodišnjem periodu, iako su Bošnjaci po veličini odnosno brojnosti bili treća nacija u obje Jugoslavije, odmah iza Srba i Hrvata.

Na večeri koja je priređena u restoranu na čardaku – vidikovcu, domaćini su obezbijedili uobičajene domaće narodne specijalitete, jer i Džemal je bio čovjek iz naroda, a dobro je poznao Gradačac, još iz ratnih dana. Gosti su se vrlo dobro osjećali, atmosfera je bila dobra, a svi prisutni, osjećalo se to, bili su vidno raspoloženi zbog te posjete i boravka Džemala Bijedića u Gradačcu.

Oni su imali šta pričati kao stari poznanici iz ratnih dana. Primjetio sam da je Džemal bio izuzetno prijatan i skroman čovjek. Kada je počela večera, konobar je pitao šta će poslužiti za aperitiv. Rekao je – imamo dobru domaću šljivovicu – koju proizvodi tvornica koja treba sutra-dan da se svečano pusti rad. Na pitanje Džemala o vrsti rakije konobar je odgovorio: preporučujem „Zmajevku“ od 42°. A koja je druga? – pitao je Džemal. Imamo „Gradačanku“, ona je od 28°. E, onda ću ja tu da probam – odgovorio je visoki gost. I zaista, predsjednik je, veoma umjereno popio jednu do dvije čašice te blage rakije. Tu veče priča nije imala kraja, stari ratni drugovi: Džemal, dr. Čamo, Mehmedalija i drugi imali su dosta tema za razgovor. Uglavnom svi su se osjećali prijatno i prijateljski. Sutradan, 6. septembra iz Sarajeva stigao je i Milanko Renovica sa svojim saradnicima i odmah se na Gradini priključio saveznom premijeru i njegovoj pratnji.

Za subotu 6. septembra, planiran je slijedeći program boravka visokih gostiju u Gradačcu:

- nakon doručka na Gradini i dolaska gostiju iz Sarajeva (Milanka Renovice i njegovih saradnika), predviđeno je da oko 10 sati svi gosti uz pratnju domaćina krenu pješice sa starog grada i prošetaju ulicama Gradačca do „Skenderije“ radi posjete Sajmu šljive. Tom prilikom obišao bi se vanjski izložbeni prostor sajma, kao i dio sajma u zatvorenom prostoru u novoizgrađenoj privredno-sportskoj dvorani, koja je završena te godine,
- poslije toga, organizirana je posjeta Tvornici za preradu voća „Bosnaprodukt“ Gradačac, kojom prilikom je izvršeno svečano otvaranje te tvornice i

- istovremeno održan sastanak predsjednika SIV-a sa privrednicima i drugim pozvanim koji izlažu na sajmu. Vođen je razgovor o aktuelnim pitanjima društveno-ekonomskog razvoja poljoprivrede, a naročito voćarstva i mogućnostima još bržeg napretka, gdje su prisutni saslušali predsjednika SIV-a, a mogli su i da postavljaju određena pitanja o temama koje su ih interesirale,
- po završetku toga skupa, u sali Općinskog komiteta SK Gradačac (u sadašnjoj zgradi grunтовnice) održan je sastanak sa predstavnicima društvenopolitičkih organizacija i općine Gradačac, na kojem je Džemal Bijedić upoznat sa dostignutim nivoom društveno-ekonomskog razvoja općine Gradačac i problemima sa kojima se susreće narod ovoga kraja,
 - nakon toga sastanka, za goste je organiziran ručak u fazaneriji i lovištu u selu Turić, čime je završena njihova posjeta Gradačcu.

Sve planirane aktivnosti provedene su uspješno i kako je predviđeno . Prvo, šetnja sa Gradine do Sajma ulicama Gradačca po veoma lijepom vremenu, izazvala je veliko interesovanje građana, tako da su mnogi izašli na ulice i pozdravili predsjednika SIV-a Džemala Bijedića. Fotoreporter je zabilježio i dokumentovao taj događaj. Fotografije u narednom tekstu, prvi puta objavljujem.¹⁵

U obilasku Sajma šljive, koji je imao jugoslovenski i međunarodni karakter, koliko mu je vrijeme dozvoljavalo, Bijedić se zadržao na mnogim štandovima i razgovarao sa privrednicima koji izlažu svoje proizvode, kao i pogledao izložene eksponate.

Poslije puštanja u rad Tvornice za preradu voća „Bosnaprodukt“, kojom prilikom su tehnolozi i ekonomisti upoznali goste sa tehnološkim mogućnostima i kapacitetom ove tvornice, Bijedić je uz pratnju Rize Selmanagića predsjednika poslovnog odbora SOUR-a UPI i i Milana Lukića direktora radne organizacije obišao tvornicu i pregledao najsavremeniju opremu koja je ugrađena, kao i druge instalirane kapacitete, kao što je hladnjača i drugo. Nakon toga u sali fabrike održan je sastanak, na kome je vođen razgovor o aktuelnim pitanjima.

Sa društvenopolitičkim aktivom Gradačca i sa dijelom pratnje, održan je sastanak u sali Općinskog komiteta SK Gradačac. Gosti su upoznati sa stanjem u Gradačcu i dostignutim nivoom društveno-ekonomskog razvoja općine. Posebno sam prezentirao, kao predsjednik Skupštine općine, podatke o tadašnjim parametrima dostignutog razvoja općine, Gradačac koja je još uvijek spadala u red izrazito nerazvijenih općina u Republici BiH. Sjećam se da se predsjednik poslije toga okrenuo prema dr. Čami, Mehmedaliji Tufekčiću i

¹⁵ Mnogi vrijedni snimci iz naše prošlosti nestali su ili uništeni za vrijeme agresije na BiH, ali ovaj događaj je obilježen i sačuvan je taj materijal u stanu u kojem sam stanovao (iznad prodavnice „Borova“). Iako je na taj stan pala avio-bomba, nekim slučajem te i još neke fotografije su „preživjele“ zahvaljujući mom rahmetli bratu Ekremu koji ih je sačuvao od potpunog propadanja.

Milanku Renovici. Iako se to dogodilo prije 42 godine, sjećam se da je rekao: „Moramo pomoći Gradačcu. i sam osjećam moralnu odgovornost što nije bolja situacija. Nadam se da ću imati vremena da u narednom periodu više pomognem“ – rekao je Bijedić na sastanku.

O boravku predsjednika SIV-a u Gradačcu izvjestili su na prvim stranama svi dnevni listovi na jugoslovenskom prostoru. Ovdje donosimo izvještaj tuzlanskog *FRONTA SLOBODE*:

Predsjednik SIV-a Džemal Bijedić u pratnji domaćin obilazi pogon nove fabrike na pravcu šljive

ZAVRŠENA SEDMA JUGOSLOVENSKA PRIVREDNA MANIFESTACIJA -DAN ŠLJIVE-

Dogovori za bolje dane šljive

● Nova fabrika za proizvodnju šljive i hladjela ● Džemal Bijedić, predsjednik SIV prisustvovao otvaranju nove fabrike ● Inž. Ivan Kuštraić, predsjednik Saveznog komiteta za poljoprivredu posjetio u rad novu fabriku

Gradačac i gradobranitelj koji bio je pet dana domaćin savjetodavnom privrednom, društveno-političkom i kulturnom domaćinu susretima privrednim na VII jugoslovenskoj privrednoj manifestaciji u šljivi, koja se održava u vremenu od 3. do 7. septembra.

Ove je šljive za planu kako je razvijena u ovogodišnjem programu ove privredne manifestacije. Program ove manifestacije koji su pet dana davali u sučelju koji su pet dana davali u sučelju i sedmima ovogodišnjem prvot-

nom programu „Dana šljive“. Ovo što je najvažnije istakli su ove manifestacije to da su mnogi gosti i predvođeni Jugoslavije imali priliku da u ovom ho li proizvodnja u Gradačcu vide veliku i specijaliziranu fabriku šljive, koja je predvođena inženjerski, tehnički i stručno za raditi biće koji je pripremljena na prostoru od 1950. godina, ostala potpuno i osi- vremenog i tehnološki napredna. Na ovaj se dan, obilježava se 24. OŽUB.

(Nastavak na 3. strani)

Uz pratnju Milanka RENOVICE, predsjednika Izvršnog vijeća SRBIH, Džemala MUMINAGIĆA, potpredsjednika Skupštine BiH, inž. Ivana KUŠTRAIĆA, predsjednika Saveznog komiteta za poljoprivredu i Esada SARAJLIĆA, predsjednika Skupštine opštine grada domaćina, izložbu u Gradačcu 6. septembra je posjetio i razgledao Džemal BIJEDIĆ, predsjednik SIV.

(Nastavak na 3. strani)

Tuzlanski FRONT SLOBODE je 9.9.1975. godine sa par dana zakašnjenja, jer je tako izlazio, registrovao boravak predsjednika SIV-a Džemala bijedića u Gradačcu¹⁶

Nešto uvećan tekst trećeg pasusa sa desne strane o tome ko je sve u pratnji predsjednika SIV-a

¹⁶ Arhiv Tuzla, Sadik Šehić, *FRONT SLOBODE* od 9.9.1975. godine, god. XXXII, str. 1 i 3.

Visoki gosti na čelu sa predsjednikom Saveznog izvršnog vijeća Džemalom Bijedićem stigli su u Gradačac uoči otvaranja Sajma šljive 5.9.1975. godine.

Uvaženi gosti prenoćili su u konaku Zmaja od Bosne Husein-kapetana Gradaševića (na Gradini kako to ovdje narod kaže). Džemal Bijedić doputovao je sa suprugom Razijom. Ujutro, doputovao je u Gradačac i predsjednik Izvršnog vijeća Republike BiH Milanko Renovica sa određenim brojem funkcionera Republičke vlade. Na gornjoj fotografiji sa desne strane od predsjednika SIV-a je Milanko Renovica, a s lijeve strane je predsjednik Skupštine općine Gradačac Esad Sarajlić. Iza se vide Mehmedalija Tufekčić, dr. Edhem Čamo, Stevo Živković, Vehid Smajlović i drugi. Odlučeno je da gosti sa Gradine prošetaju kroz grad i tako stignu do gradačačke „Skenderije“ u cilju posjete sajmu šljive. U to vrijeme kao Dani šljive ta privredna manifestacija bila se već afirmirala kao poljoprivredni sajam prehrambene industrije kao i opreme za industriju, razumije se sa najvećim akcentom na šljivu. Sajam je imao jugoslovenski i međunarodni karakter.

Gosti prolaze pored džamije Husejnije. S lijeve strane slike u prvom redu je Ratimir Fuks ministar poljoprivrede u republičkoj vladi BiH, a krajnji sa desne strane fotografije je Ivo Kuštrak, predsjednik Saveznog komiteta za poljoprivredu SFRJ. Taj dan bio je lijep i sunčan. Gradačačka čaršija lijepo je izgledala, a građani su zainteresovani za visoke goste u velikom broju izašli na ulice da bi ih pozdravili.

Gosti prolaze pored Doma kulture „Hasan Kikić“, odnosno pored medrese „Muradije“ kroz centar grada. Džemal Bijedić ide onom istom ulicom sa brojnom pratnjom, sa koje potiču i prethodni snimci iz 1943. godine

Šetnja raskrsnicom ispred hotela Gradačac, čija je namjena nažalost promjenjena

*Visoki gosti približavaju se Sajmu šljive,
na prolazu pored gradskog bioskopa*

Gosti prilaze Sajmu šljive

Na ulazu u otvoreni sajamski prostor

Predsjednika Savezne vlade SFRJ Džemala Bijedića na sajmu dočekali su Đorđe Mitrović predsjednik Izvršnog odbora Skupštine općine Gradačac prvi slijeva na fotografiji a krajnji desno je Ivica Josić ispred organizatora Sajma šljive. U sredini fotografije je prepoznatljivi lik Džemala Bijedića, a sa njegove desne strane je Esad Sarajlić predsjednik skupštine općine Gradačac.

I ako vanjski prostor oko „Skenderije“ nije bio građevinski dovršen, na njemu su izloženi sajamski eksponati brojnih izlagača iz zemlje i inostranstva

Nakon završenog obilaska sajamske priredbe na otvorenom prostoru gosti sunastavili svoj program razgledanjem štanova u zatvorenom prostoru

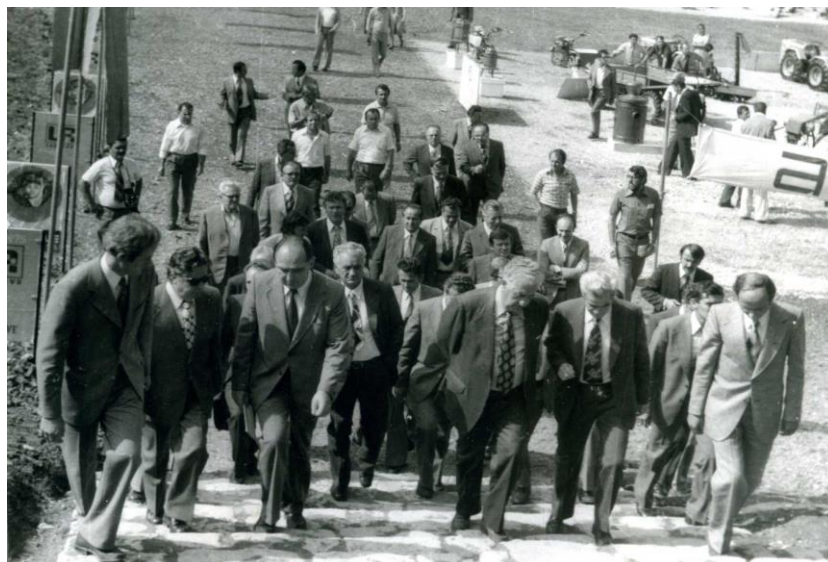

Razgledajući Sajam šljive Džemal Bijedić pokazao je veliki interes za isložbene eksponate

Bosanskohercegovačka kompanija UPI iz Sarajeva, koja ju u to vrijeme zapošljavala preko 30.000 radnika širom BiH bila jedan od glavnih nosilaca izložbi i drugih aktivnosti na sajmu

Gosti prilaze ulazu u zatvoreni prostor sajma. Detaljnije informacije o sajamskoj priredbi pružao je Vaso Stojčević zaposlenik Sajma šljive (krajnji na desnoj strani fotografije)

Kao je vidljivo na snimku te godine održavan je VII Sajam šljive koji je imao jugoslovenski značaj

Velika pažnju posjetilaca izazvala je izložba alkoholnih i bezalkoholnih pića. U to vrijeme Radna organizacija „Bosnaprodukt“ Gradačac koja je poslovala u sastavu UPI-ja Sarajevo izlagala je veoma bogat i kvalitetan program svojih proizvoda.

Džemal Bijedić posjetio je Radnu organizaciju „Bosnaprodukt“ Gradačac, gdje je visoke goste dočekaao Rizo Selmanagić, predsjednik poslovnog odbora SOURA UPI Sarajevo u čijem sastavu je poslovala ova radna organizacija, Muhidin M. Halilović direktor RO velikoprodaje i prodaje na malo u Gradačcu i Milan Lukić direktor „Bosnaprodukta“.

Direktor tvornice ing. Milan Lukić upoznao je visoke goste da je kapacitet ove tvornice da godišnje primi 250.000 tona svježe šljive koja će se preraditi u proizvodnju rakije, kao i u druge sortimente, a da izgrađena hladnjača može primiti 2.000 tona voća i povrća. Lukić je naglasio, da je ovo najveća poslijeratna investicija u gradačačkoj općini. U tvornicu je uloženo 117 miliona dinara. Tvornica će zapošljavati 200 radnika, dok će na obezbjeđenju osnovnih sirovina za potrebe tvornice biti angažirano oko 4.000 individualnih poljoprivrednih proizvođača, kako sa područja Gradačca, tako i susjednih općina posavskog regiona.

Na Sajmu šljive, ili „Danu šljive“ kako se te godine zvala ova jugoslovenska privredna manifestacija, pored prisustva predsjednika Saveznog komiteta za poljoprivredu ing. Ivana Kuštraka, prisustvovali su i isvi republički i pokrajinski sekretari za poljoprivredu SFRJ.

Budući da se u to vrijeme vodila javna diskusija o usvajanju srednjoročnog plana razvoja poljoprivrede za period od 1976. do 1980. godine, njihovo prisustvo u Gradačcu i dolazak Saveznog premijera Džemala Bijedića iskorišteno je za dogovor o razvoju agrara i industrijskog

prehrambenog kompleksa. U tom cilju 5.9.1975. godine održan je sastanak pomenutih predstavnika republika i pokrajina Jugoslavije, na kome se vodio razgovor o toj značajnoj temi. Sa rezultatima tih razgovora upoznat je i savezni premijer. Istaknuto je da bi za obezbjeđenje stabilnog i dinamičnog razvoja poljoprivrede na nivou države Jugoslavije trebalo u društveni sektor poljoprivrede u narednih pet godina investirati 64,4 milijarde dinara, što je iznosilo 11,5% od ukupnog ulaganja u privredu države.

Rizo Selmanagić, predsjednik poslovnog odbora SOUR-a UPI Sarajevo (na fotografiji sdesne strane od Džemala Bijedića, bio je jedan od vodećih uspješnih privrednika Bosne i Hercegovine. Taj dan svečano je puštena u rad Tvornica za preradu voća UPI „Bosnaprodukt“

Posjeta Radnoj organizaciji „Bosnaprodukt“

Razija Bijedić u društvu poznanika iz NOR-a sa akademikom dr. Edhemom Čamom i diplomatom Midhatom Muradbegovićem, učesnicima NOR-a od 1941. godine, u Gradačcu 6.9.1975. godine

Na dan boravka u Gradačcu 6.9.1975. godine, za vrijeme dok je Džemal Bijedić obilazio po programu sajam i tvornicu voća, Razija Bijedić je imala susret sa ženama Gradačca od kojih su neke bile i njene poznanice iz ratnih dana. Na opasku nekih, na susretu, da bi željele da malo razgovaraju o tom davnom ratnom vremenu, ona je zamolila, da se ipak razgovara o boljim temama nego što su ratne. Tako je i bilo. Razgovor sa Razijom vođen je u veoma prijatnoj atmosferi. Ona je imala o čemu pričati, jer je već u svom sadržajno prebogatom životu sa Džemalom, pored Jugoslavije obišla skoro čitav svijet.

IV SMRT DŽEMALA I RAZIJE BIJEDIĆ 1977. GODINE I NJENI UZROCI

U januaru 1977. godine završava životni put Džemala i Razije Bijedić¹⁷

Godine 1977., 18. januara, izgubili su život Džemal Bijedić sa suprugom Razijom i sa još 6 putnika i članova posade aviona. U toj avionskoj nesreći živote su izgubili i Zijo Alikalfić, zatim Smajo Hrlje koji je bio veoma odan i vrijedan Džemalov saradnik, kao i drugi putnici i članovi posade aviona. Pad aviona dogodio se navodno zbog lošeg vremena. Avion je udario u brdo Inač, na planini Lisin, iznad Kreševa. Od udara avion se prepolovio i eksplodirao.¹⁸ Taj dan predsjednik Tito je putovao u službeno posjetu Libiji, a Džemal je bio na njegovom ispraćaju na aerodromu u Beogradu. Nakon toga i on je krenuo avionom u Sarajevo.

Džemal i Razija sahranjeni su uz najveće počasti u Sarajevu. Na njihovim grobovima oprostili su se mnogi. Upečatljive su riječi Branka Mikulića koje je izgovorio na oproštaju: „Da znate kako tutnji i odzvanja tuga pregolema i bol u srcima ljudskim u dolama i u visinama kojima ste hodili. Stali su ljudi i mladi i stari, i djeca, stalo je sve što se kretalo. I zaplakalo. Plačimo, imamo za kim.“ To je vrlo iskreno rečeno. Bijedić i Mikulić su iskazivali veliko poštovanje i uvažavanje jedan prema drugom.

U vezi sa ovim tragičnim događajem, vode se rasprave o tome da li je to bila avionska nesreća zbog nevremena, pa se avion srušio iz tih razloga, ili se radilo o zavjeri i tajnom i organiziranom ubistvu Džemala Bijedića, kao predsjednika Savezne Vlade SFRJ, što su mogli da organiziraju krugovi iz oružanih snaga JNA, sa određenim krugovima iz tajnih službi bivše države.

Konačan odgovor na to pitanje nije dao niko ko je pisao o tome do današnjih dana. Vrijeme prolazi, a historijka prašina sve više pokriva našu prošlost, pa i taj tragični događaj. Ako se radilo o organiziranom ubistvu, kojeg su izvele određene službe bivše države koje nisu podnosile Džemala Bijedića

¹⁷ U periodu poslije 1945. godine pa sve do kobne avionske nesreće, čiji se život njega i njegove supruge tragično završava, Džemal Bijedić je obavljao vrlo odgovorne dužnosti kako u Republici BiH, tako i na nivou SFR Jugoslavije. Od 1946. do 1949. godine član je Vlade Republike BiH. Godine 1949. vraća se u Mostar, gdje nastavlja svoje političko djelovanje do 1953. Od 1953. do 1955. godine na dužnosti je člana Vlade BiH, a od 1955. do 1958. na odgovornim je političkim funkcijama u Mostaru i Hercegovini. Godine 1958. je na dužnosti u Republičkoj Vladi, a 1960. godine preuzima dužnost sekretara u saveznoj Vladi. Od 1963. godine predsjednik je Republičkog izvršnog vijeća BiH a od 1967. predsjednik Skupštine SR BiH. Nakon tih najodgovornijih dužnosti koje je obavljao u BiH (predsjednik republičke Vlade BiH i predsjednik Skupštine BiH), godine 1971. izabran je na dužnost predsjednika Saveznog izvršnog vijeća (SIV-a). Na toj najodgovornijoj dužnosti ostao je sve do tragične smrti 1977. godine. Bio je Titov najbliži saradnik. Za njega posljednji doček nove 1977. godine upravo je dočekao u društvu predsjednika Tita u Novom Sadu.

¹⁸ Drugi izvještaji su pokazali da se nije radilo o eksploziji aviona, jer su ostaci aviona nakon pada bili na zemljištu razbacani u prečniku od 40 metara.

kao Bošnjaka, koji se borio, za prava Bošnjaka i Bosne i Hercegovine kao ravnopravne republike u okviru Jugoslavije, da Bošnjaci dobiju svoje mjesto koje im pripada kao narodu, sa istim pravima koja imaju i drugi narodi u toj višenacionalnoj državi, onda će to ostati kao tajna i pravog odgovora neće biti na to pitanje dugo vremena.

To je bilo vrijeme kada se bližio kraj vladavine Josipa Broza Tita. Tito je računao na Džemala Bijedića za još jedan mandat na dužnosti predsjednika SIV-a. Međutim, u određenim krugovima potajno se vršila priprema za preuzimanje vlasti poslije Titove smrti i prekrajanje Jugoslavije. Jer tragični događaji u SFRJ koji su nastali devedesetih godina prošlog stoljeća, mnogo ranije su pripremljeni od strane onih koji će se i sami pojaviti kao razbijači te zajedničke nam države devedesetih godina. O tome su već napisane stotine knjiga, i sakupljena ogromna arhivska građa, iz koje će buduće generacije pronaći mnoge odgovore na ona pitanja, na koja ih sada nemamo.

Kada je riječ o bivšoj državi Bošnjaci, kao narod, nisu bili za razbijanje Jugoslavije, pod uvjetom da imaju sva prava kao i Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i svi drugi građani, te da Jugoslavija ostane cjelovita, bez izdvajanja bilo kojeg njenog dijela.

Mnogo je pitanja bez odgovora, u vezi sa padom aviona:¹⁹

- zašto su piloti bili ljudi za penziju, „amortizirani“ stari 60 godina, i nisu mogli spuštati avion na aerodrome Pariza, Moskve zbog svojih godina...,
- zašto se piloti nisu držale predviđene procedure pri letenju. U prostoru gdje će se avion srušiti, brzina lijeta aviona je bila 950 km. na sat, a procedurom predviđena brzina je trebala biti 600 km.,
- zašto u avionu pri pregledu visinomjer i brzinomjer nisu bili korektni, a kada je na licu mjesta, nakon pada aviona, postavljeno to pitanje Jovici Stanišiću,²⁰ kasnije šefu Državne sigurnosti Srbije Slobodana Miloševića, on je Vukosavljeviću koji je postavio to pitanje rekao da „zaveže“,
- zašto su dva izvještaja o avionskoj „nesreći“ zapečaćena, stim da se mogu pregledati tek za 50 godina,²¹
- Zašto...? – pitanja bez odgovora ima mnogo!

Kada je osamdesetih godina prošlog stoljeća u Gradačcu u neformalnoj posjeti boravio general Franjo Herljević,²² u to vrijeme savezni ministar unutrašnjih poslova SFRJ, moglo se raditi o 1988/1989. godini, ispričao je ovu priču, kojoj sam bio svjedok: „Malo je falilo da i sam budem žrtva te avionske nesreće. Bio

¹⁹ Pitanja koja se postavljaju u vezi sa uzrocima ove nesreće, najbolje je elaborirao Bahrudin Bijedić u časopisu *DANI* br. 99 od 12.4.1999. godine, kao i *VEČERNJEM LISTU* od 18.1.2014. godine.

²⁰ Stanišiću se sudilo i još sudi u Haškom tribunalu za najteže ratne zločine u periodu 1991-1995. godine u BiH i Hrvatskoj. Godine 2013. prvostepeni sud mu je donio oslobađajuću presudu. Međutim, po žalbi tužilaštva taj postupak se ovih dana obnavlja. Stanišić je optužen za najteže ratne zločine i za udruženi zločinački poduhvat za nedjela u BiH i Hrvatskoj.

²¹ Ti izvještaji nisu bili dostupni ni dr. Husniji Kamberoviću kada je koristio arhivsku građu pri pisanju monografije o Džemalu Bijediću.

²² Franjo (Franje) Herljević, rođen 21. juna 1915. godine u Tuzli, tipograf, član KPJ od 1940. godine, general-pukovnik JNA. Za narodnog heroja proglašen 20. decembra 1951. godine.

sam na ispraćaju Tita na njegovom putu za Libiju i Egipat. Nakon tog ispraćaja trebao sam krenuti u Sarajevo sa Džemalom Bijedićem. Ali, upravo dok smo se spremali da krenemo, bio sam pozvan telefonom iz odgovarajućih službi iz Beograda da odustanem od tog puta, jer ako je Tito u Libiji, Džemal u Sarajevu, da ja trebam ostati u Beogradu. I tako sam otkazao svoj put u Sarajevo, ali ostao sam u životu“.²³ I ova priča budi u čovjeku sumnju. Ako je bila organizirana zavjera o likvidaciji Džemala Bijedića, onda u toj zavjeri nije bilo predviđeno da strada i general Franjo Herljević. Ovu priču koju sam slušao od generala, prvi puta publikujem i javno iznosim.

Uručenje albuma fotografija Draganu Bijediću o boravku Džemala Bijedića u Gradačcu 1975. godine

U Gradačcu je povodom godišnjice smrti Džemala i Razije Bijedić njegovom sinu Draganu i predstavnicima Mostara uručeni albumi sa fotografijama o Boravku Džemala Bijedića u Gradačcu 1975. godine.

Obilježavanje Dana oslobođenja Gradačca 6.4.1978. godine. Svečanoj sjednici Skupštine općine predsjedavaju: slijeva na desno Toni Mihaljević, Esad Sarajlić, Branko Šarkanović, Ivica Josić i Ismet Nezić predsjednik Općinskog komiteta omladine Gradačac

Džemal i Razija u trenutku pogibije imali su troje djece. Najstarija je kćerka Azra i sinovi Dragan i Milenko. Draganov sin rođen je godinu dana nakon pogibije Džemala i Razije, a dobio je ime Džemal, po svom djedu. Džemalov bliski rođak piše da su neki zamjerali Džemalu, zašto svoj djeci nije dao prava muslimanska imena, pa na to odgovara:

²³ Slobodna interpretacija priče generala Franje Herljevića.

Uručivanje albuma fotografija o boravku Džemala Bijedića u Gradačcu

Ne mogu muslimanska djeca imati samo imena iz Kur'ana časnog predviđena za Muhameda a.s. jer bi se sveli na dvadesetak imena. Dok islam, kao cjelovit pogled na svijet, sadrži izobilje tolerancije i prilagođavanja, današnji njegovi korifeji u Bosni sužavaju njegove pojmove na sektu usku i netolerantnu. Misli se da su imena neprikosnovena. Sulejman, Fuad, Aziz, Amin, Džemail, Bešir su i imena istaknutih kršćana, pa nikom od njih ne pada na pamet da su hendikepirani kršćani. Čak su i predsjednici država ili ministri vanjskih poslova. Ne trebaju muslimani imati bedževe na kojima će se očitovati njihova nacionalna ili vjerska pripadnost. Ima hiljadu razloga za to. Nije samo zbog anahroničnosti da im to bude jedina legitimacija nego u prilog i drugih civilizacijskih vrijednosti koje će pomoći održanju i prosperitetu i muslimana u cjelini i Bošnjaka kao naroda. Konačno, uglavnom se radi o tzv. narodnim imenima, a ne imenima srpskih ili hrvatskih svetaca ili biblijskim.²⁴

Ovaj autor se pita: zašto bi samo Srbi ili Hrvati imali pravo da svojoj djeci daju imena po bosanskim toponimima?

Dana 6.4.1978. godine na svečanoj sjednici Skupštine općine Gradačac sinu Džemala Bijedića Draganu uručen je album sa fotografijama o boravku njegovih roditelja u Gradačcu 1975. godine. Na predhodnoj fotografiji su u prvom redu s lijeva na desno: Mehmedalija Tufekčić, Dragan Bijedić, sin Džemalov, Esad Sarajlić predsjednik SO Gradačac, zatim predstavnik Muzeja iz Mostara koji je primio album fotografija i Toni Mihaljević, sekretar Općinskog komiteta SK Gradačac.

²⁴ Bahrudin Bijedić, *DANI* br.99, od 12.4.1999.

Uručivanje u Skupštini općine Gradačac 6.4.1978. godine albuma fotografija o boravku Džemala Bijedića u Gradačcu 1975. godine.

Toj sjednici skupštine općine je prisustvovao Džemalov sin Dragan sa Munirom Mesihovićem i drugim predstavnicima Mostara. Na fotografiji u prvom redu s lijeva na desno: Ivica Josić, Đorđe Mitrović, Stevo Živković, predstavnik okružnog štaba Teritorijalne odbrane Tuzla, Kemal M.Halilović, (nepoznat), Munir Mesihović, Mehmedalija Tufekčić, Dragan Bijedić, Esad Sarajlić.

V ZAKLJUČAK

Život Džemala Bijedića i njegove supruge rano je i tragično okončan. Džemal je bio u 60-toj godini starosti, a Razija u 50-toj. Još uvijek je bio vrlo vitalan i dobrog zdravlja, kada je mogao još mnogo dati za bivšu SFRJ, a i za bošnjački i sve druge narode i narodnosti. Bio je izuzetno vitalan, energičan, jednostavan, pristupačan i običnom čovjeku. Kada je u jednoj ranijoj neformalnoj posjeti bio u Gradačcu susreo se sa poznanicima iz ratnih dana Mesudom Ađulovićem i drugima. Pokazivao je interese za život običnih ljudi, a volio se i družiti sa njima. Uživao je veliko povjerenje Josipa Broza Tita, koji je računao na njega, bilo da ostane na čelu vlade još jedan mandat ili da ga zamijeni na njegovoj dužnosti. Možda ga je to veliko povjerenje koje imao od strane Tita i koštalo života i prerane smrti. U sudbonosnim danima NOR-a u sjeveroistočnoj Bosni imao je jednu od ključnih uloga, koja je nedovoljno isticana za vrijeme njegovog života.

Sada su došla neka čudna i nova vremena. Za neke je Tito najveća historijska ličnost na ovim prostorima, pa i njegovi najuži saradnici koji su dali najviše što se moglo dati za narode i narodnosti u Drugom svjetskom ratu i izgradnji SFRJ. Za druge je Tito ratni zločinac i diktator komunističkog režima u kome su svi narodi trpili teror i progone, što je neosporno totalna historijska neistina. Na djelu je revizija historijskih zbivanja u kojima se pokušava osvjedočene fašiste, ubice i nacionaliste proglasiti herojima, a one koji to

stvarno jesu pogaziti i baciti na smetlišće historije. Socijalističku Federativnu Jugoslaviju stvarali su heroji i najbolji sinovi svih naroda i narodnosti, a rasturili su je i uništili najveće kukavice i neznalice, uz jednu veliku istinu: Bošnjaci su kao narod bili za očuvanje, tranziciju i demokratizaciju Jugoslavije, ali u njenom punom sastavu – šest republika i dvije pokrajine. Kao demokratizirana i transformirana zemlja ušla bi u EU, a bile bi izbjegnute ogromne žrtve, i materijalna razaranja.

U mnogim bivšim republikama nekadašnje SFRJ, a sada samostalnim državama na djelu je u određenoj zabrinjavajućoj mjeri oživljavanje fašizma, nacizma, klerofašizma. Vrše se falsifikati historije, pa ono što je nekada bilo crno sada se želi prikazati kao bijelo, a ono što je bilo crveno sada se želi prikazati kao crno. Namjerno se „zaboravlja“ da su oni što su izginuli, izginuli kao antifašisti-partizani stvorili državu koja je bila temelj za nastanak samostalnih i demokratskih zemalja koje su sada ušle u Evropsku uniju ili su u procesu tranzicije i prijema u zajednicu evropskih država. Da nije bilo te borbe, partizanskog pokreta od 1941. do 1945. godine, velika je nepoznanica šta bi ko imao udružiti sa EU. Za to je najbolji primjer Hrvatske, čiji su veliki dijelovi bili dio italijanske države. Za cjelovitost te države, članice EU i za njen svestrani razvoj od 1945. do 1991. godine najveće zasluge pripadaju Titu i NOR-u.

Mi u BiH, bar što se tiče Federacije i Bošnjaka, slavimo pored ostalih praznika, 1. mart kao Dan Nezavisnosti Bosne i Hercegovine i 25. novembar kao Dan državnosti Bosne i Hercegovine. Ti datumi proističu iz te slavne borbe naroda BiH kao i naroda drugih republike za slobodu i ravnopravnost. Dobro je da se ponosimo tom borbom i njenim rezultatima. Neki tu borbu totalno omalovažavaju, što je apsurdno. Dan državnosti BiH proističe iz odluka ZAVNOBiH-a a i AVNOJA. Dakle, ZAVNOBiH je temelj naše današnje opstojnosti, mada neki i u BiH to osporavaju, ali bez osnova. Ja bih dodao ZAVNOBiH je neosporna historijska činjenica koju niko ne može dovesti u pitanje.

Ako se sa time slažemo, nesmiemo zaboraviti ni ljude, heroje, kako poginule tako i preživjele učesnike u toj herojskoj borbi. Jer oni su jedino zaslužni što taj dan možemo slaviti kao Dan državnosti BiH.

Izginuli heroji u odbrani BiH od agresije 1992. do 1995. godine, su upravo branili svoj narod i određene tekovine NOR-a 1941-1945. Njihove zasluge i žrtve ništa nisu manje od herojske borbe za slobodu u Drugom svjetskom ratu.

VI IZVORI, LITERATURA

	Arhiv:
1.	Arhiv Bosne i Hercegovine
2.	Regionalni historijski arhiv Tuzla
3.	Arhiv Općine Gradačac
4.	ANUBiH 60 GODINA – SPOMENICA 1951-2011.
	Časopisi i listovi :
5.	Časopis <i>DANI</i> br. 99 od 12.4.1999. godine
6.	GRAČANIČKI GLASNIK, dr. Omer Hamzić, Putevi i stranputice viteza Pjanića, broj 11/2001.
7.	GRAČANIČKI GLASNIK, prof. Edin Šaković, PRILOZI ŽIVOTOPISU IBRAHIMA PJANIĆA, broj 34/2017.
8.	STAV, dr. Omer Hamzić, Formiranje i raspad jedinica Hadžiefendića legije na području tuzlanske oblasti, 6/7, Tuzla, 2004.
9.	DNEVNI AVAZ
10.	<i>FRONT SLOBODE</i> od 9.8.1975. godine, god. XXXII
11.	<i>VEČERNJEM LISTU</i> od 18.1.2014. godine
	Knjige :
12.	Dedijer, Vladimir – Miletić, Antun, Genocid nad Muslimanima , 1941-1945: zbornik dokumenata i svjedočenja, Sarajevo, Svjetlost, 1990.
13.	Esad Tihiić – Omer Hamzić, <i>GRAČANICA I OKOLINA U NOB-u I REVOLUCIJI, Komisija za istoriju Opštinskog komiteta SK BiH i Opštinski odbor SUBNOR-a Gračanica, Gračanica, 1988.</i>
14.	Esad Tihiić, Posavsko-trebavski NOP odred, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1983.
15.	Husnija Kamberović, <i>DŽEMAL BIJEDIĆ POLITIČKA BIOGRAFIJA</i> , IC štamparija, Mostar, 2012.
16.	Izvor: Wikipedija
17.	Fotografije: iz osobne arhive autora